

2. Барт Р. От произведения к тексту/ Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – С. 401–413.
3. Барковский П. В. Феномены понимания. Контуры современной герменевтической философии / П. В. Барковский. – Минск : Экономпресс, 2008. – 176 с.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 2001. – 368 с.
5. Засекина Л. В. Феномен социальной категоризации в исследовании языковой личности / Л. В. Засекина, Н. Н. Иванюк // Педагогика и психология как ресурс развития современного общества. – Рязань : [б. и.], 2002. – С. 80–87.
6. Засекина Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту : монографія / Л. В. Засекина. – Острог : Вид-во НаУОА, 2005. – 372 с.
7. Леві-Стросс К. Первісне мислення / К. Леві-Стросс. – К. : Укр. центр духов. культури, 2000. – 324 с.
8. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 2004. – 740 с.
9. Московичи С. Социальные представления: исторический взгляд / С. Московичи // Психол. журн. – 1995. – № 1. – С. 3–18 ; № 2. – С. 3–14.
10. Стернберг Р. Практический интеллект / Р. Стернберг. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
11. Colman A. M. A Dictionary of Psychology / A. M. Colman. – New York : Oxford University Press, 2003. – 845 p.
12. Gudykunst W. Social Cognition and Intergroup Communication / W. Gudykunst, Lauren I. Gumbs // Handbook of International and Intercultural Communication / Kate Asante Molefi, B. Gudykunst William (eds.) Newbury Park. – New Delhi : Sage Publication, 1989. – 207 p.
13. Irvine S. Affect and construct – a cross-cultural check on theories of intelligence / S. Irvine // Journal of Social Psychology. – 1970. – Vol. 80. – P. 23–30.
14. Kosmitzki C. The implicit use of explicit conceptions of social intelligence / C. Kosmitzki, O. P. John // Personality and Individual Differences. – 1993. – Vol. 15. – P. 11–23.

УДК 81'23

С. О. Крунич

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ВИДУ СВІДОМОЇ АКТИВНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ**

У статті викладено результати теоретичного дослідження підходів до розгляду мовленнєвої діяльності як особливого виду діяльності особистості; роз-

© Крунич С. О., 2013

крито психологічні особливості мовленнєвої діяльності та її зв'язок із пізнавальною сферою особистості.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, мова, мовлення, мислення, пам'ять, сприймання, увага.

Крупыч С. О. Психологические особенности речевой деятельности как вида осознанной активности личности. В статье изложены результаты теоретического исследования подходов к рассмотрению речевой деятельности, как особенного вида деятельности личности; раскрыты психологические особенности речевой деятельности и её связь с познавательной сферой личности.

Ключевые слова: речевая деятельность, язык, речь, мышление, память, восприятие, внимание.

Krupych S. O. Psychological Characteristics of Speech as a Kind Person Conscious Activity. In this article presents results of theoretical research approaches for dealing with speech activity as a special kind of person; Psychological characteristics of speech activity and its relation to cognitive sphere of personality.

Key words: speech activity, language, speech, thought, memory, perception, attention.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасній психологічній науці дедалі частіше трапляється загальна методологічна постановка на розгляд внутрішньої реальності людини як багатовимірної і одночасно включеної у кілька систем відносин. Одним із найбільш загальних та істотних проявів особистості людини є її свідомо активність, що забезпечує досягнення прийнятих людиною цілей. Саме цілеспрямована активність реалізує всі дієві відносини з реальним світом речей, людей, соціальних явищ та процесів. Така активність проявляється і в мовленні, реалізуючись в мовленнєвій діяльності мовців. Тому врахування специфіки мовленнєвої діяльності як цілеспрямованого структурованого, довільного, свідомого мовлення дасть змогу доцільно підходити до моделювання процесів породження мовлення, створення ефективних технологій формування мовленнєвих дій та операцій.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. До недавнього часу поняття «мовленнєва діяльність» ототожнювалося із поняттям «мовлення». Психологічні аспекти мовленнєвої діяльності стали предметом дослідження таких вітчизняних та російських вчених, як Л. С. Виготський, М. І. Жинкін, Л. В. Засєкіна, Л. О. Калмикова, О. О. Леонт'єв, О. М. Леонт'єв, О. Р. Лурія, М. О. Орап, С. Л. Рубінштейн, І. М. Румянцева, О. А. Соловей та ін. [1; 3–8; 12–17]. Саме аналіз поглядів психологів і психолінгвістів на визначення поняття «мовленнєва діяльність» є завданням цієї статті.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зародження вітчизняної психолінгвістики відбувалося в межах психологічної теорії діяльності, що розробляли вітчизняні та зарубіжні вчені. Зокрема, дослідження психологічної школи Л. С. Виготського стали підґрунтям для формування вітчизняної психологічної теорії мовленнєвої діяльності.

Поняття діяльності у вітчизняній психології пов'язане з іменами І. М. Сеченова, П. П. Блонського, С. Л. Рубінштейна. Найбільш повно і завершено діяльнісний підхід до теорії мовленнєвої діяльності представлений у працях О. М. Леонтьєва. Згідно з концепцією О. М. Леонтьєва будь-яка предметна діяльність відповідає потребі, яка завжди опредметнена в мотиві. Головними утвореннями діяльності є цілі, у поєднанні із засобами, способами та конкретними діями їх виконання, та психофізіологічні функції, які реалізують діяльність, і часто перебудовуються та породжуються нею [12].

Згідно з уявленнями О. М. Леонтьєва, до структури діяльності входять такі компоненти: потреби, мотиви, завдання, дії та операції. Він зазначав, що діяльність містить три мікроструктури і блоки: перший пов'язаний з мотивами, другий – з метою, третій – з операціями.

У загальній психології мовлення визначається як форма спілкування, яка історично утворилася в процесі матеріально перетвореної діяльності людей. Мовлення включає процеси породження і сприйняття повідомлень для спілкування, регуляції і контролю власної діяльності [12]. У сучасних психологічних словниках поняття «мовлення» часто трактують як універсальний засіб спілкування, інакше кажучи, як специфічно організована і складна форма свідомої діяльності, в яку включено суб'єкт говоріння (мовець) та той, хто сприймає це мовлення [18].

Більшість вітчизняних психолінгвістів (Н. І. Жинкін, І. О. Зімня, О. М. Леонтьєв, О. О. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн) розглядає мовлення як мовленнєву діяльність, яка виступає у вигляді цілого акту діяльності або як мовленнєві дії, які включено до будь-якої іншої немовленнєвої діяльності [3; 7; 12; 14].

О. О. Леонтьєв у своїй праці «Основи психолінгвістики» зазначає, що мовленнєва діяльність є особливим видом діяльності, і суттєво відрізняється від інших видів діяльності. Її не варто порівнювати з такими видами діяльності, як праця чи гра, адже мовленнєва діяльність, у вигляді окремих мовленнєвих дій і операцій включена до пев-

них актів ігрової, навчальної, пізнавальної, трудової діяльності [12]. Таким чином, мовлення (мовленнєва діяльність) визначається як один із засобів немовленнєвої діяльності, мовленнєвий (мовний) процес, процес породження і сприйняття мовлення, що обслуговує інші види діяльності людини. Відмінними рисами (ознаками) мовленнєвої діяльності, на думку О. О. Леонтєва, є:

- предметність діяльності;
- цілеспрямованість;
- мотивованість;
- ієрархічна організація мовленнєвої діяльності;
- фазна організація діяльності.

Характеризуючи мовленнєву діяльність, І. О. Зимняя пише, що мовленнєва діяльність – це активний, цілеспрямований, вмотивований, предметний процес передачі чи прийому сформованої і створеної за допомогою мови думки, основною ціллю якої є задоволення комунікативно-пізнавальної потреби людини [7].

Для ґрунтовнішого аналізу поняття «мовленнєва діяльність» доцільно розмежувати два поняття – мова і мовлення (мовленнєва діяльність).

Основні відмінності між мовою і мовленням описав ще Ф. де Соссюр як протиставлення соціального й індивідуального, потенційного і реалізованого, стійкого та динамічного [16]. С. Л. Рубінштейн, розмежовуючи ці поняття, називає мовлення мовою, що функціонує у контексті індивідуальної свідомості, та визначає саме мовлення як форму існування свідомості мовця, яку сприймають інші як узагальнене відображення дійсності [14].

Мова, у сучасному розумінні, – це система знаків, що слугує засобом людського спілкування, розумової діяльності, а також способом вираження самосвідомості особистості. Найчастіше її розглядають як основний засіб реалізації мовленнєвої та мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Такі визначення трапляються у працях В. фон Гумбольта, О. М. Леонтєва, Р. Декарта. У своїх роботах Л. В. Засєкіна визначає мову як систему словесних знаків, спільних для всіх членів соціуму, регулятор діяльності, засіб комунікації, що допомагає в оформленні та формулюванні думок, передачі та узагальненні суспільно-історичного досвіду [4]. А мовлення є тим, за допомогою чого існує і реалізується мова.

У психолінгвістичній літературі трапляються багато різних визначень поняття мовлення. З одного боку, мовлення тлумачать як

індивідуальний акт говоріння та письма. Зокрема, в такому аспекті мовлення розглядають М. І. Жинкін, І. О. Зимняя, О. М. Леонтьєв, О. О. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн. Автори також зазначають, що мовленнєва діяльність може бути представлена у вигляді мовленнєвих дій, включених у немовленнєву діяльність.

Мовленнєва дія – це одиниця мовленнєвої діяльності, цілеспрямована активність, що реалізується у зовнішньому та внутрішньому мовленнєвих планах. Вона завжди здійснюється опосередковано і з використанням мовних знаків та норм [8].

Деякі інші бачення у своїй праці «Психолінгвістична діагностика» висвітлюють Л. В. Засєкіна та С. В. Засєкін. Автори пишуть, що при вживанні терміна «мовлення» увага акцентується на визначенні особливостей психічної організації конкретного індивіда, його соціалізації та пізнавальної активності. Інакше кажучи, наголошується і на індивідуальному, і соціальному характері мовленнєвої діяльності. Оперуючи мовою як знаковою системою, основна увага зосереджується на соціально-психологічних аспектах життєдіяльності особистості, та генезі пізнавальної, емоційної, та мотиваційно-вольової сфер особистості під впливом національно-культурного простору [5].

Схожі роздуми знаходимо і у Р. М. Фрумкіної. Зокрема, автор вважає, що мовлення соціальне за своєю природою, і виникнення мовлення поза суспільством неможливе, тому що це – соціальний продукт, який з'являється в процесі спілкування і для спілкування [17].

Загалом для основних ідей вивчення мовлення вітчизняними психолінгвістами яскраво вираженим був психологічний підхід. У рамках психологічного підходу до вивчення мовлення виокремлюються два основні напрями – когнітивний (розгляд мовлення як психічного процесу, який нерозривно пов'язаний з усіма пізнавальними процесами людини) та діяльнісний (розгляд мовлення як цілісної мовленнєвої діяльності, що задовольняє мовленнєві мотиви й характеризується структурно-функціональними особливостями).

Як і у будь-якій іншій діяльності людини, у мовленнєвій діяльності можна виділити рівні й фази її внутрішньої організації. Поняття «фазна будова» діяльності ввів С. Л. Рубінштейн. Першою фазою або першим етапом діяльності – мотивація, продуктом якої є намір та відповідна настанова. Друга фаза акту діяльності – орієнтаційні дії. Третя – планування діяльності. Четверта – виконання або реалізація плану. П'ята фаза – це етап, на якому здійснюється контроль виконаних дій [2].

Здійснюючи характеристику фазної будови мовленнєвої діяльності автори у своїх працях виділяють різну кількість фаз мовленнєвої діяльності. Наприклад, О. О. Леонтьєв виділяє п'ять самостійних фаз мовленнєвої діяльності, Т. А. Ладиженська – чотири, І. О. Зимняя – тільки три.

Зокрема І. О. Зимняя в структуру мовленнєвої діяльності включає спонукально-мотиваційну, орієнтувальну-дослідницьку та виконавчу фазу. Перша фаза реалізується завдяки складній взаємодії потреб, мотивів та цілей діяльності як майбутнього результату. Друга фаза, орієнтувальна-дослідницька, спрямована на дослідження умов реалізації мовленнєвої діяльності, остаточне виділення предмета мовленнєвої діяльності та розкриття його властивостей. Виконавча фаза мовленнєвої діяльності реалізується за рахунок цілого комплексу мовленнєвих дій та операцій, більшість із яких належать до сенсомоторного рівня породження і сприйняття мовлення [7].

Л. С. Виготський писав, що особливу увагу потрібно приділяти знаковій природі слова, адже завдяки їй якісно змінюється структура духовного життя людини, а також такі психічні функції, як сприйняття, пам'ять, увага, мислення із елементарних перетворюються у вищі [1].

Справді, оскільки мовленнєва діяльність посідає центральне місце у процесі психічного розвитку особистості, мовлення тісно пов'язане з різними сторонами психіки та всіма пізнавальними процесами, які також впливають на формування мовлення, його розвиток, сприяють його становленню та є органічними мовленнєвими складниками. З іншого боку, становлення мовлення суттєво перебудовує всю психічну сферу людини. І тому процеси мислення, сприймання, пам'яті, уваги формуються і опосередковуються в людини за допомогою мовлення [6].

У сучасній психології виділяють два підходи до тлумачення відношення мислення та мовлення. Згідно з першим мовленнєва діяльність обумовлює і опосередковує мислення, тобто між мовленням і мисленням існує тісний нерозривний зв'язок. Згідно з другим ці два терміни пов'язані часто суперечливими співвідношеннями, адже мовлення і мислення мають різну структуру та є автономними системами. Однак мислення передбачає використання мовних одиниць (слово, речення, текст) як засобу аналізу й синтезу об'єктів і явищ, виділення в них істотних ознак та властивостей, їх узагальнення та

для вираження думок із того чи того приводу, що й визначає мовленнєву діяльність людини. На тісний зв'язок мовлення й мислення вказує виділення окремого виду мислення – вербально-логічного, що здійснюється в словесній формі за допомогою понять, які відірвані від безпосереднього відображення [6]. Тобто зв'язок мовлення та мислення полягає не у вираженні думки у слові, а у здійсненні мовлення у мисленні.

Мовлення перебуває в тісному зв'язку із сприйманням, особливо при сприйнятті та розумінні мовної інформації. Як психічний процес, сприймання відіграє важливу роль у розпізнаванні фонетичних, граматичних і лексичних елементів мовлення.

Загалом у літературі виділяється кілька варіантів взаємовідношення мовлення і сприймання: 1) сприймання може протікати без використання мови; 2) мовлення може включатися в процес сприймання на різних його етапах і впливати на характер і продуктивність сприймання. Сприймання – це цілісне відображення предметів, явищ, ситуацій і подій у їхніх чуттєво доступних часових і просторових зв'язках та відносинах [18].

Характеризуючи психологічні механізми мовленнєвої діяльності, М. І. Жинкін визначає сприймання як процес аналізу наявного об'єкта. У процесі сприйняття за допомогою мови, зокрема через процес мовлення, відображаються дії, процеси, предмети і стани [3]. С. Ю. Конопляста пише, що мовлення надає сприйманню людини довільного характеру, сприяє усвідомленню й осмисленню предметів, що відображаються і регулює сам процес формування сприймання [10].

Про існування зв'язку мовлення і сприймання також свідчать психофізіологічні процеси, які відбуваються в головному мозку людини під час породження мовлення. О. М. Кокун зазначає, що вкладена у слово акустична інформація обробляється в системі слуху та в інших «неслухових» утвореннях мозку, далі надходить у первинну слухову кору (зону Верніке), яка забезпечує розуміння змісту слова, і у якій інформація перетворюється для формування програми мовної відповіді. Для вимови слова потрібно, щоб «образ», чи семантичний код цього слова, надійшов у зону Брока. Але, якщо слово надходить через зорову систему, то спочатку включається первинна зорова кора. Після цього інформація про прочитане слово спрямовується в кутову звивину, що зв'язує зорову форму даного слова з його акустичним сигналом у зоні Верніке. Подальший шлях,

який призводить до виникнення мовленнєвої реакції, є таким самим, як і при винятково акустичному сприйнятті [9].

Мовлення перебуває у тісному зв'язку з таким пізнавальним процесом як пам'ять. Пам'ять – це пізнавальний процес, який дає змогу людині зберігати і відтворювати попередній досвід, реагувати на ситуації і сигнали, які припинили свою безпосередню дію [13]. У процесі розвитку мовлення інтенсивно розвивається словесна пам'ять, перебіг якої неможливий без залучення механізмів мовленнєвої діяльності. Зокрема, на основі словесної пам'яті та процесу розуміння мовлення різко зростає лексичний запас особистості, а перехід до активного мовлення зумовлений запам'ятовуванням слів. О. С. Кубрякова, розглядаючи пам'ять як когнітивний процес, визначає, що це здатність пам'ятати і відтворювати попередні враження та знання в актах мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Тобто мовлення є невід'ємним елементом пригадування і відтворення матеріалу через актуалізацію певних властивостей чи функціональних ознак предметів. А зв'язок пам'яті та мовлення полягає у словесному кодуванні різних життєвих подій [11].

При розгляді особливостей мовленнєвої діяльності важливе значення має увага. Зокрема, Л. С. Виготський зараховує увагу до вищих психічних функцій, тому що її включення є необхідним для перебігу всіх пізнавальних процесів, у тому числі й мовленнєвої діяльності. Тому такі характеристики уваги, як стійкість, концентрація, можуть істотно впливати на процес сприйняття та розуміння мовлення.

Отже, у роботі мовленнєвого механізму особистості задіяні усі пізнавальні процеси: мислення, пам'ять, увага, сприймання. Мовлення є важливим з'єднуючим містком навколишньої дійсності та психіки людини.

Висновки. Мовленнєва діяльність, як окремий вид діяльності особистості, є важливим засобом пізнання людиною навколишнього світу, та відіграє велику роль у всій психічній інтелектуальній діяльності людини. Як основний і універсальний засіб спілкування між людьми, мовленнєва діяльність є основним засобом комунікації, завдяки якому здійснюється передача соціального досвіду суспільства.

Список використаної літератури

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. Психика, сознание, бессознательное / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 2001. – 368 с.

2. Горелов И. Н. Основы психолінгвістики : учеб. пособие / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – 4-е изд. – М. : Лабиринт, 2005. – 320 с. – (Психолінгвістика).
3. Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество: исследования по семиотике, психолінгвістике, поэтике / Н. И. Жинкин. – М. : Лабиринт, 1998. – 364 с.
4. Засекіна Л. В. Вступ до психолінгвістики / Л. В. Засекіна, С. В. Засекін. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2002. – 168 с.
5. Засекіна Л. В. Психолінгвістична діагностика : навч. посіб. / Л. В. Засекіна, С. В. Засекін. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 188 с.
6. Засекіна Л. В. Гіперактивний розлад із дефіцитом уваги: теорія та практика : монографія / Л. В. Засекіна, О. А. Соловей. – Луцьк : [б. в.], 2011. – С. 57.
7. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – Москва : Москов. психолого-социал. ин-т ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 432 с.
8. Калмикова Л. О. Психологічні засади розрізнення операцій і дій як одиниць мовленнєвої діяльності / Л. О. Калмикова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : наук.-теорет. зб. / гол. ред. В. П. Коцур. – Переяслав-Хмельницький : [б. в.], 2008. – Вип. 15. – С. 86–88.
9. Кокун О. М. Психофізіологія : навч. посіб. / О. М. Кокун. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 184 с.
10. Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посіб. / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010. – 293 с.
11. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : ИЯ РАН, ТГУ, 1997. – 331 с.
12. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики : учебник для студ. высш. учеб. завед. / Алексей Алексеевич Леонтьев. – 4-е изд., испр. – М. : Смысл ; Изд. центр «Академия», 2005. – 288 с.
13. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия ; под ред. Е. Д. Хомской. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
14. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2007. – 713 с. : ил. – (Сер. «Мастера психологии»).
15. Румянцева И. М. Психология речи и лингвопедагогическая психология / Ирина Михайловна Румянцева. – М. : ПЕРСЭ ; Логос, 2004. – 319 с. : ил.
16. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / Ф. де Соссюр ; пер. с фр. Б. П. Нарумова ; общ. ред., вступ. ст. и коммент. Н. А. Слюсаревой. – М. : Прогресс, 2000. – 280 с. – (Филологи мира).
17. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед.] / Р. М. Фрумкина. – 3-е изд., испр. – М. : Изд. центр «Академия», 2007. – 320 с.
18. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2007. – 640 с.